

10. Bernshtein M. D. (1983), "The basic principles of textual Collected works of Ivan Franko in 50 volumes", *Pitannya tekstologiyi. Ivan Franko*, pp. 3-33, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
11. Bernshtein M. D. (1984), *Franko i Shevchenko: sposterezhennya nad shevchenkoznavchoyu spadschinoyu I.Y. Franka* [Franko and Shevchenko: I. Franko's observations of Shevchenko's heritage], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
12. Bernshtein M. D. (1988), "Panteleymon Kulish", *Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi krytyky: dozhovtneviy period*, Naukova dumka, pp. 123-137, Kyiv, Ukraine.
13. Bernshtein Mikhaylo Davidovich (2001), *Shevchenkivski laureaty, 1962-2000*, pp. 40-41, Krynytsya, Kyiv, Ukraine.
14. Galitch O. (2013), *Istoriya literaturoznavstva* [History of literature], Lybid, Kyiv, Ukraine.
15. Nayenko M. K. (2010), *Istoriya ukrayinskogo literaturoznavstva i krytyky* [History of Ukrainian literature and criticism], PC "Akademiya", Kyiv, Ukraine.
16. *Pytannia tekstologiyi: zbirnyk naukovykh prats* (1989), Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
17. *Ukrain'ska literaturna encyklopediya* (1988), T. 1: A-G, Golovna redakciya URE im. M.P.Baghana, Kyiv, Ukraine.
18. *Shevchenkiv'sky slovnyk* (1976), T. 1, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2:82-3

ЗАПОРІЖЖЯ ЯК “ПРОСТІР ПАМ’ЯТІ”: ІМАГОЛОГІЧНА ВІЗІЯ ПОЕЗІЇ ІВАНА МАНІЛА

Юферева О.В., д. філол. наук

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

elena.yufereva@gmail.com

Іван Манило – поет української діаспори. Смісловим центром його творчості є Запоріжжя. Основні ознаки Запоріжжя як “простору пам’яті”, засоби, що використовуються для його втілення, – провідні дослідницькі завдання цього дослідження. Теоретичну основу роботи становлять концепції П. Нора і А. Ассман.

У роботі розглядається питання поетики образу Запоріжжя в ліриці Івана Манила, розкривається аспект дуалістичності його образної структури. Поетична модель етнообразу Запоріжжя стискається до формули “степ”-“Дніпро”-“долина”-“Хортиця”. Запоріжжя репрезентується як уявний простір. Попри топонімічну точність, спостерігається відсутність візуалізації урбаністичного локусу. Риси відкритості й невизначеності наближають образ Запоріжжя до феномену “простору пам’яті”. В І. Манила наявні різні типи механізмів пам’яті, але всі вони зосереджені в пошуку стану соборності, який досягається через “вписування” себе в літературну традицію. Звідси чітка творча позиція: маніфестація підтримки й розвитку попереднього художнього досвіду. У статті окрема увага приділяється специфіці проблеми “слави” в контексті простору пам’яті.

Ключові слова: Іван Манило, Запоріжжя, простір пам’яті, зображення, поетичний.

ЗАПОРОЖЬЕ КАК “ПРОСТОР ПАМЯТИ”: ИМАГОЛОГИЧЕСКАЯ ВИЗИЯ ПОЭЗИИ ИВАНА МАНИЛО

Юферева О.В.

Запорожский национальный университет

ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Іван Манило – поет украинской диаспоры. Смысловым центром его творчества является Запорожье, родные поэту места. Каковы основные черты Запорожья как памяти пространства, какие средства задействованы для воплощения образа – первоочередные исследовательские задачи этой статьи. Теоретической основой работы являются концепции П. Нора и А. Ассман.

В работе рассматривается вопрос поэтики образа Запорожья в лирике Ивана Манило, раскрывается аспект дуалистичности его образной структуры. Поэтическая модель этнообразу Запорожья

сжимается до формулы “steppe”-“Dnipro”-“valley”-“Khortitsa”. Запорожье репрезентируется как воображаемое пространство. Несмотря на топонимическую четкость, наблюдается отсутствие визуализации урбанистического локуса. Черты открытости и неопределенности сближают образ Запорожья с феноменом “пространства памяти”. И. Манило присущи различные типы механизмов памяти, но все они сосредоточены на поиске соборности, которая достигается путем “вписывания” себя в литературную традицию. Отсюда и четкая творческая позиция наследования творческого опыта. В статье отдельное внимание уделяется специфике проблемы “славы” в контексте пространства памяти.

Ключевые слова: Иван Манило, Запорожье, простор памяти, изображение, поэтический.

ZAPORIZHZHYA AS A “MEMORY SPACE”: THE IMAGOLOGICAL VISION OF IVAN MANYLO’S POETRY

Yufereva O.V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

Ivan Manylo is a Ukrainian diaspora poet. His native city Zaporizhzhya became the semantic center of his poetry. The author of the article concentrates on studying main features of Zaporizhzhya as the memory space, as well as on the artistic techniques used by the poet in his works. The author of the article is convinced that the poetry by Manylo should be studied within the context of the issue of memory in literature.

Studying scripts and typical schemes gives us an opportunity to understand how the cultural memory mechanisms function. The investigation of the author is based on the conceptions made by P. Nora and A. Assman. In this article, the author insists on the results of the cognitive research of conceptsphere, FRIEND or FOE and strangeness-oddity oppositions.

The author reviews poetics of Zaporizhzhya’s image in the aspect of the structure of dualism. The lyric formation forms a contrast to the political rhetoric, and the conventionality of imagery intercrosses with autobiography features. The FRIEND space comes asunder to the Ukrainian and American universes. The Ukrainian universe is endowed with the semantic of a dream; it is relevant to the Past or to the Future. The American universe is endowed with the semantic of the temporal domestic life. Both of “autobiogeographic” worlds are regarded as FOE space.

The art model of the ethnoimage may be reduced to the formula “steppe”-“Dnipro”-“valley”-“Khortitsa”. Within this model, eternity becomes the time measure. According to the conception by P. Nora “the maximum sense in minimum symbols”, time-stopping intentions become the marks of blocking an obliviscence. The researcher shows the tendency to the memory exteriorization, to the creation of the material form of collective memory. I. Manylo forms the imaginary space “under the Dnipro”, metaphorically inserting the “monuments” of Lesja Ukrainka and Mykola Bazhan inside of it.

The presentation of the Past is rather fragmentary in this poetry. Presence of such historical indexes as flags of Mazepa and Gonta, mentioning of the “Dike pole” toponym in the “Stepograd” verse become the functual elements of artistic plot which “naturalize” the poet’s partiality. The author does not look at Zaporizhzhya as at a periphery. On the contrary, I. Manylo localizes Zaporizhzhya close to Kyiv and Lviv, Ukrainian cultural centers. The city area represents an imaginary space. Despite the toponymic veracity, the absence of the urban features are determined.

The distinguished items of the ethnoimage are typical for lyrics written in the emigration. The poetry by Manylo is devoted to the different locuses of the motherland. However, Manylo has a distinctive feature in his poetry which is the attempt to overcome the forgetting process. Different types of the memory mechanisms are ostensive in his lyrics, although each one of them focuses on the concept of the national unity via adding the author’s name to the literary tradition. Therefore, the main creation point in Manylo’s poetry is the inheritance of the art experience. The key notion of the A. Assman’s work is the aspect of generation, the bond to ancestry. Concerning this topic, the poetry is focused on the problem of the “glory” in the context of the memory space.

Key words: Ivan Manylo, Zaporizhzhya, memory space, image, poetic.

Біографічні відомості про Івана Васильовича Манила (1918–1976) – представника української діаспори – є дуже обмеженими. В авторитетному документі еміграційного культурного життя “Книга мистців і діячів української культури” зазначається, що Манило-Дніпряк був випускником Запорізького педагогічного інституту, закінчив літературознавчі курси в Києві [5, с. 156]. У 1942 р. його вигнано до Німеччини. На інший

континент потрапляє вже у післявоєнний час. Хронологію пересування можна встановити за публікаціями поезій. Перші збірки Івана Манила з'являються ще в Німеччині наприкінці 1940-х рр. (“Колючий сміх” (1946), “Постріли з пера” (1947), “Січ і відсіч” (1948), “Запоріжжя сміється” (1950)). Із п'ятдесятих років автор публікується у США (“Байкар” (1953), “Пеани і книпи” (1960), “Трім за зорею” (1963), “Україна сама” (1966), “Меч Святослава” (1973)), підтримує особисті і творчі зв'язки з представниками української еміграції (Я. Славутичем, В. Винниченком, Л. Полтавою, Л. Лиманом), розширенню яких мала сприяти його видавнича діяльність.

Питання етнокультурної ідентичності поетів еміграції, а також її художня проекція неодноразово порушувалися в українському літературознавстві. Як доводить О. Вознюк, у поезиці літератури “малих батьківщин” спостерігається зсув від історичного монументалізму до локальних територій [4, с. 5], актуалізація проблем “пам'яті”, розробка яких відкриває перспективу “певної традиції у будіванні простору малої батьківщини”, “витворення міфічної картини сприйняття” [4, с. 5]. Образ Запоріжжя в еміграційному контексті творчої долі Івана Манила зазнає трансформацій, які призводять до формування унікальних ознак локусу в його літературній історії.

Тому мета статті полягає у вивченні амбівалентності хронотопної структури Свого/Іншого простору, змістовим і ціннісним центром якого є Запоріжжя; винайденні обрисів індивідуально-авторського переживання образу втраченого дому на тлі домінанти архетипних символів степу і саду. Для дослідження зазначеної проблематики доцільно долучити стратегії імагології, які унаочнюють засоби відтворення образу Свого як уявного топосу, що формується в межах перехідної самоідентифікації автобіографічного героя лірики Івана Манила. У літературознавчому полі інтерес до цієї проблематики сьогодні активізується, про що свідчать нові праці, особливо з галузі просторових студій. Важливу роль у витлумаченні ознак Запоріжжя в поетичній системі досліджуваного автора відіграють так звані “memory studies”, зокрема концепт “місце/простір пам'яті”, повнота змісту якого у статті не розкривається з огляду на теоретичну глибину й розгалуженість поняття. Аналітичний аспект роботи формується під впливом розробок П. Нора й А. Ассман: проведення паралелей, пошук дотичностей між соціоісторичними теоріями й художньою дійсністю наближає до розуміння механізмів історизації минулого в поетичному тексті, відбиває суттєвий евристичний потенціал інтердисциплінарного підходу.

В імагологічній перспективі дефініція “образ” містить складові “автообразу”, “гетерообразу” як протилежних, але взаємозумовлених понять. У випадку з еміграційним письменством їх взаємодія видається більш ускладненою, що впливає на специфіку “етнообразу”, який “конструює не лише індивідуальні риси, а й етнічну (національну) ідентичність зображуваних персонажів, краєвидів чи історичної минувшини, подаючи певні їх ознаки як “типові” для відповідної країни, “характерні” для цілого народу” [3, с. 247]. В українській науці особливостям “етнообразу” присвячена низка досліджень, зокрема праці С. Андрусіва, В. Будного, М. Ільницького, Т. Марченко, Д. Наливайка, І. Накашидзе, В. Мацапури.

Етнообраз Запоріжжя у ліриці Івана Манила відображає дуалістичність художнього мислення поета. На перший погляд, традиційний, завдяки сильним народно-поетичним засобам втілення, і стійкий, з точки зору емоційних домінант (переживання почуття втрати, патетика, підвищена експресія), образ рідного поету міста постає багатозначним. На тлі традиційності й раціоналізму як творчих настанов поезії Івана Манила, унаочнених, зокрема, через соціальну змістовність, жанрові особливості (байки, гуморески, літературні жарти), простежується неоднорідність їх реалізації. Поряд з маркованими фольклорними елементами помітна автореферентність (античні алюзії, метапоетичні комплекси

(наприклад, у збірці “Запоріжжя сміється”). Ліричний лад контрастує з політичною риторикою, а умовність образності переплітається з автобіографічною конкретикою. Переживання самоти чергується з інвективністю, узагальнено-інклюзивним вираженням соборності. Дуалістичністю позначені презентації ліричного “Я” у творах Івана Манила: жартівлива маска байкаря поєднується з напруженою рефлексією в пошуку самовизначення.

Зазначені риси поезики проектується в хронотопну структуру поезій. Його простір розпадається на український (світ сну, вічності, минулого і майбутнього) та еміграційний (“Американський Рідний Край” [7, с. 46] – простір теперішнього, тимчасового життєво-побутового світу). Обидва “автобіогеографічні” виміри осмислюються як “Чужі”, але по-різному. В Америці ліричному героєві бракує просторової змістовності, що інспірує його уяву, виштовхує до метафоричного горизонту онтологічної повноти й цілісності – “заславутилося небо, заповтавилась земля” [6, с. 3]. У вірші “Ти не клич...” ступінь очуження, усвідомлення власної інакшості, сягає найбільшого напруження:

Чую запах терпкий євшан-зілля

Бачу лан, у гаях Дніпрельстан.

Чужина – чорна ніч божевілля

Я – не Джан, я – не Ганс, я – Іван [7, с. 22].

Умовна фігура подорожнього поета, яка з’являється в доеміграційний період (наприклад, у творі “Ой, Ниво!..”, створеному в 1942 р. в Запоріжжі), далі трансформується у більш психологічно достовірний образ “блукальця”, “самітника”. Однак чи не самотність призводить до втрати пам’яті й редукції мотивів минулого? Адже “...самотня людина не здатна на спогади” (М. Хальбвакс) [Цит. за: 2, с. 9].

У віршах “Я повертаюсь”, “О Канадо”, “Гібриди” постає тема “зайвої” людини, внутрішня єдність якої віддзеркалює зовнішню, фізичну відокремленість від простору-джерела (“За вікном зима / Снігові споруди / Єдності нема / Єдності не буде” [7, с. 26]). Емігранти називаються “приспосованцями”, “ходячими трупами”, а еміграційний простір визначається як “комфортне”, але позбавлене духовності середовище, що актуалізує семантику пустки:

В заокеанській стороні

Оселі пишні, осяйні.

Тут кожний має хату і до хати –

Комфорт усюди пребагатий...

Але таке буває тут в житті

Вигоди є, а книги в забутті [7, с. 54].

Одне з ключових питань, що виникає в межах еміграційної проблематики, – це творче слово й німота. В алегорично-полемічному вірші “На дворі” постає також проблема адресата: “Ну, скажіть, кому потрібні / ці поезії байки? / Ви – невдахи, хоч і здібні, / То й забудуть вас віки” [7, с. 53]. Безсмертя й слава, яких прагне ліричний суб’єкт, можливі винятково в іншій географічній і ціннісній площині.

Однак прояви лімінальності ліричного суб’єкта в “далекій” Україні видаються істотнішими. Образ Запоріжжя виявляється розщепленим, а його частини, позначені різними конотаціями, розділеними між кількома онтоаксіологічними вимірами. З одного боку, автор не відносить місто до периферії, навпаки, локалізує Запоріжжя в українському культурному просторі поруч з Києвом і Львовом – визнаними культурними центрами:

Гей, за нами йдїть поети:

Запорїжжя, Київ, Львїв...

І забутим і славетним

Наш палкий соборний спів [6, с. 4].

Проте з іншого боку, теперішність Запорїжжя, як і всієї України, втягується в ілюзорний і викривлений світ, світ сну. Суспільно-політичні реалії радянського ладу стають знаком неприйняття й відторгнення ліричного героя від Свого простору. Отже, Запорїжжя перетворюється на місце відсутності, що посилюється особистісним почуттям втрати:

Там, де Запорїжжя і Орїхів

Заросли давно мої слїди

Юний сад розрісся і засох вже,

В рїдній хатї сови по ночах

Скїльки ж можна вже блукати довше?

Камїнь чорний грїти на плечах? [7, с. 14]

Покинуте й спорожнїле місце текстуалїзується через семантику смерті. Цей змістовий комплекс – один з найчастотніших у відображенні образу рїдного простору (“Степоград... Там могили і кручі” [7, с. 44], “Смерть повзе. Мати лежить в Кушугумі” [7, с. 33], “Трупом смердить по степах” [7, с. 20], “Навколо цвинтарний спориш” [7, с. 15], “І летить, мов птах, біла домовина” [7, с. 26]).

Слїд підкреслити, що з’ясовані прикмети етнообразу є типовими для еміграційних ліриків, у творчості яких оспівуються рїзні локуси батьківщини. Проте поезію Івана Манила вирізняє усвідомлення й пошук шляхів подолання “забуття”. Передусім Запорїжжя репрезентується як уявний простір. Попри топографїчну точність (у творах зазначаються топоніми “Гуляй-поле”, “Кушугум”, “Дніпрельстан”, “Орїхів”, “Дніпрогес”, “Хортиця”, “Юрківській водоспад”), спостерігається відсутність візуалїзації урбаністичного локусу, а також зображальних деталей, які конкретизують ландшафтні особливості. Запорїжжя – це безмежний Дніпро і степ, навколо яких формується творча енергія.

Риси відкритості й невизначеності наближають образ Запорїжжя до феномена “простору пам’яті”. Наведений конструкт дозволяє відшукати й обґрунтувати ті специфічні ознаки й суперечності, якими вирізняється поетичне бачення міста у творчості І. Манила. Наприклад, чому спогади або знакові історичні події є другорядними відносно інших часових вимірів, незважаючи на те, що ліричний герой заперечує забуття? Адже, якщо суспільно-політичні реалії виявляються чїтко, то презентація минулого є доволі фрагментизованою. Історичні індекси – “прапори” Мазепи й Гонти в межах теми рїдного міста (вірш “Степоград”), “Дике поле” – є суто функціональними елементами художнього змісту, які “натуралїзують” належність до національного історичного досвіду.

Загалом етнообраз Запорїжжя стискається до формули “степ”–“Дніпро”–“долина”–“Хортиця”, а часовим виміром стає вічність. Згідно з концепцією П. Нора, “максимум сенсу в мінімумі знаків”, зупинка часу є виявами блокування забуття, які формують місця пам’яті – “гібридів, пов’язаних з життям і смертю, колективним й індивідуальним, прозаїчним і сакральним, незмінним і рухливим” [8, с. 40]. Безперечно, йдеться про сигнал втрати живої пам’яті. П. Нора вказує, що мнемомісце виривається з історичного потоку, щоб потім повернутися, але вже в іншому символічному й функціональному значенні. Крім того, він говорить про тенденцію до екстеріоризації спогаду, утворення його матеріальних форм у процесі закрїплення колективної пам’яті І. Манила. Поет,

вибудовуючи такий простір “над Дніпром”, поміщає в нього “монументи” Лесі Українки (“Над Дніпром височить монумент твій у сяйві небес” [7, с. 12]), М. Бажана (“Вже Бажан, мов живий монумент, у Дніпрових степах неозорих” [7, с. 70]).

У концепції А. Ассман також наголошується, що процеси розпаду, ентропії минулого супроводжує утворення місць пам’яті: “Пам’ятне місце – це те, що залишається від того, що більше не існує. <...> Пам’ятні місця – це розкидані фрагменти втрачених і зруйнованих життєвих зв’язків. Адже з руйнацією місця його історія не припиняється...” [1, с. 328]. Поколінневий аспект, який виділяє А. Ассман, пропонуючи типологію місць пам’яті (місце-покоління, місце-спогад, міфічні ландшафти, могили, місця травми), має сильний емоційний реєстр, відчуття зв’язку з родом. Із цієї точки зору в поезії І. Манила наявні різні типи механізмів пам’яті, але всі вони зосереджені на відновленні стану соборності, який досягається через “вписування” себе в літературну традицію, заперечення відірваності.

Звідси й чітка творча позиція наслідування. Отже, творча “слава”, яка дарує безсмертя, вирізняється просторовою визначеністю: “Вже б’є копитом кінь моєї слави” [7, с. 13], “Над Дніпром моїм слави снопи” [7, с. 22], “Вічною славою вкривши широкі степи і байраки / Квіти безсмертя посієм на ріднім Дніпровім роздоллі” [7, с. 70]. Найбільш концентровано ця модель представлена у вірші “Літа мої молодії”. Автобіографічний герой самовизначається через метафори визнання: уявного – попереднім творчим поколінням, і реального – літературно-культурним середовищем еміграції. У першій частині твору розкривається тема зустрічі із Сосюрою, Рильським і Бажаном на Хрещатику. Рильський знайомить із молодим поетом із Запоріжжя, “кращим із кращих на область усю” і додає: “...дуже народні джерела б’ють з його творів, погляньте”. Уславлені поети читають вірші персонажа-Манила “Літо”, “Спогад”, “Лист від пілота”:

Бажан і Сосюра

Швидко схопили мене і давай підкидати угору

Вище Воріт Золотих. Було це в сорокових

Перед війною.... [7, с. 69].

Наприкінці твору лаконічно зазначається і про “інституційне” визнання:

Дружні вдаються мені гуморески, байки і сатири

(Премію СУЖу Канади признали й мені непогану) [7, с. 70].

“Свобода” автора у зверненні до визначних імен української культури, упевнене утвердження власного місця, своєї “слави” серед них, була помічена вже сучасниками, ставлення яких виразно простежується в пародії:

Манило не мала дитина

Але замріявсь, як дитя:

“Бажан і Рильський і Тичина

Потраплять в лету забуття.

А я, мов рицар той Тараса

І між великими – велик,

Ось, осідлавши знов Пегаса,

Тепер прославлюся навік” [7, с. 74].

Зрозуміло, що метарефлексійна пряmlinійність наражала автора на доволі різкі негативні оцінки. Але, здається, витлумачення теми “слави” в ракурсі “пам’яті”, пошуку свого роду, свого міста, позбавляє її марнославних конотацій. Посутнім тут також є те, що через цю тему проглядається й інший, дуже важливий акцент – місце “Запоріжжя”, якого для ліричного героя більше не існує, розмикається до простору “над Дніпром”, простору майбутнього, що збирає досвід поколінь. Усвідомлюється неможливість повернення назад у реальних географічних межах, однак герой І. Манила мандрує символічним універсумом “культурної пам’яті”, частиною якого автор бачить себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті / А. Ассман [Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
2. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / А. Ассман. – М. : Новое обозрение, 2014. – 328 с.
3. Будний В. Порівняльне літературознавство : Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська акамедія”, 2008. – 430 с.
4. Вознюк О. Еміграційна візія іншого : теоретичний аспект / О. Вознюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2008. – Вип. 44. – Ч. 1. – С. 178–184.
5. Книга мистців і діячів української культури. – Торонто : Друкарня ОО Василян, 1954. – 312 с.
6. Манило І. Запоріжжя сміється / І. Манило. – Авсбург : Друкарня Д. Сажнина, 1950. – 31 с.
7. Манило-Дніпряк І. Меч Святослава / І. Манило-Дніпряк. – Нью-Йорк – Міллівіл : Волосожар, 1974. – 84 с.
8. Нора П. Франция-память / П. Нора. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – 328 с.

REFERENCES

1. Assman, A. (2012), *Prostori spogadu. Formi ta transformatsiyi kulturnoyi pamyati* [Memory spase. Forms and transformation of cultural memory], Nika-Tsentr Kyiv, Ukraine.
2. Assman, A. (2014), *Dlinnaya ten proshlogo: Memorialnaya kultura i istoricheskaya* [The long shadow of the past: Memorial culture and historical politics], Novoe obozrenie, Moscow, Russia.
3. Budniy, V., Ilnitskiy, M. (2008), *Porivnyalne literaturoznavstvo* [Comparative literary criticism], Vidavnichiy dim “Kyevo-Mogilyanska akamediya”, Kyiv, Ukraine.
4. Voznyuk, O. (2008), Immigration another vision: theoretical aspect, *Visnik Lvivskogo universytetu. Seriya filologichna, vol. 44, part 1, pp. 178–184*.
5. *Kniga misttsiv i diyachiv ukrayinskoyi kulturi* [Book by artists and figures of Ukrainian culture] (1954), Drukarnya OO VasilIyan, Toronto, Canada/
6. Manilo, I. (1950) *Zaporizhzhya smietsya* [Zaporizhzhya laughing], Drukarnya D. Sazhnina, Avsburg, Germany.
7. Manilo-Dnipryak, I. (1974) *Mech Svyatoslava* [Svyatoslav’s sword], Millvill, New-York, USA.
8. Nora P. (1999) *Frantsiya-pamyat* [France-memory], Izd-vo S.-Peterb. un-та, St. Petersburg, Russia.